

Pane profesore, když jsme před loňskými Vánoci domlouvali náš rozhovor, neskrýval jste nespokojenost a rozladění. Čeho se týkalo?

Moje rozladění je trvalejší. Protože už dlouho učím na vysoké škole, vidím velmi názorně, jak se snižuje obecná vzdělanostní úroveň studentů. Dnes bohužel studují i ti, kteří na to nemají. Nepotřebuji to zkoumat, rozpoznám z jejich očí, že dnes nerozumějí tomu, co jsme my docela dobře chápali. Nebyli jsme sice ve škole pilnější, byli jsme jen více koncentrovaní a ukáznění, méně sebestřední. Více jsme samostatně přemýšleli, zajímali se o obecné problémy, o kulturní dění. Četli jsme knihy a sledovali alespoň některé vzdělávací časopisy. Vzdělávala nás nejen rodina a škola, ale do jisté míry i tehdejší systém občanského vzdělávání, jehož ideologické deformace jsme pochopitelně nevnímali. Dnes ovšem širší veřejnost nikdo systematicky nevzdělává. Zdá se mi, že celá jedna generace je poškozena internetem, reklamou a plytkou zábavou. Nižší úroveň morálky a vzdělanosti studentů pak neblaze působí na celé vysokoškolské prostředí. Když máte na škole převahu málo vnímavých studentů, nebo těch, kteří při studiu pracují, snižuje to nárok i na vědeckou práci pedagogů, na úroveň jejich teoretické produkce. Spolu s administrativním útlakem, který právě pracovitým a poctivým pedagogům brání v jejich samostatném bádání, se dnes na vysokých školách vytváří situace, kterou rakouský sociolog Kurt Liesmann v knize „Teorie nevzdělanosti“ vyjádřil slovy: „Student počítá kredity, učitel publikace, škola peníze“. Jde o jasný úpadek a kapitalizaci ducha. Nezamaskují to ani počítače, ani důraz na nové metody, jazykové znalosti, grafy a názorné výukové pomůcky. Řeknu to záměrně vyhrčeně: na vysoké školy nepatří v první řadě počítače, ale osobnosti, duch bádání, zvědavosti a zájmu o budoucnost

Co považujete za největší problém současné civilizace?

Tato otázka se již přímo týká toho, čím se zabývám. Největším dnešním problémem je to, že naše technická spotřební civilizace (budu dále používat pojem kultura) zbytečně dlouho pokračuje v destruktivní strategii vůči přírodě. Vedeme válku, kterou nemůžeme vyhrát. Kdysi dávno jsme jako lidstvo v souladu s predispozicemi ve svém genomu zvolili účinnou kulturní strategii, a právě ta byla v posledních dvou stech letech vysoce úspěšná. Vznikla společnost abiotické hojnosti. Ale pozor, byla to expanzivní strategie pro zdravou biosféru, nedotčené zdroje planety a lokální technicky nerozvinuté kultury. Jakmile jsme Zemi dobyli a obsadili, nemáme kam expandovat, kopeme si hrob. Přitom zdaleka nejde jen o fyzický růst

kultury, surovinové zdroje a fosilní paliva. Jde také o odpady, oteplování a zamořování zeměkoule cizorodými látkami. Jde o úbytek úrodné půdy, o vymírání biologických druhů a poškozování lidského zdraví. Podnikatelé i politici správně tuší, že to ještě jistý čas vydrží, ale čím později začneme reagovat, tím budou následky zhoubnější. Čas na důstojný ústup jsme již promarnili.

A co soudíte o názoru (např. některých neoliberalních ekonomů), že ekologie není věda?

S tímto názorem nesouhlasím. Respektuji sice jeho skrytý předpoklad, že ekologické myšlení se zpravidla opírá o emocionální složku osobnosti, že mu často chybí teoretická hloubka, ale právě tuto situaci se snažím změnit. Zatím ovšem spíše neúspěšně, protože lidé by chtěli hotová řešení a návody k jednání, nikoli námahu podstupovat přemýšlení a hledání. Vedle výuky píše články a knihy o skryté podstatě ekologické krize. Výklad kořenů ekologické krize jsem spojil s filosofickou ontologií, s odhalováním informačního pozadí konfliktu kultury s přírodou. Průnik mého filosofického přístupu na veřejnost je ovšem silně omezován dnešním nezájmem a bulvarizací sdělovacích prostředků. Právě proto jsem přijal Vaše pozvání k rozhovoru.

Jste pokládán za autora originální filosofické koncepce evoluční ontologie. Mohl byste říci, v čem spočívá?

I když je to na malém prostoru troufalé, pokusím se odpovědět. Evoluční ontologie je první procesuální ontologií (obecnou vývojovou teorií skutečnosti), která považuje procesy za fundamentálnější než struktury. Bere v úvahu nejen fakt onticky (fyzicky) tvořivé přirozené aktivity, ale i fakt kvalitativně odlišné lidské tvořivé aktivity. Jinak řečeno, vychází z toho, že existuje přirozeně vzniklá příroda, tj. procesuální přírodní bytí, uvnitř kterého dočasně vzniká kultura, tj. procesuální kulturní bytí. Lze to říci také tak, že vedle přirozené evoluce poháněné zbytkovou aktivitou velkého třesku, na Zemi dočasně existuje i evoluce kulturní, generovaná lidskou druhovou aktivitou. Evoluční ontologie tedy rozlišuje dva základní způsoby, jimiž jsou utvářeny všechny viditelné formy pozemské skutečnosti. Vedle spontánně vytvořené neživé a živé vrstvy pozemské skutečnosti proto tematizuje strukturně i funkčně odlišnou ontickou vrstvu kultury. Na rozdíl od tradiční ontologie, jež považovala bytí pouze za bytí přírodní a která v jeho pojetí preferovala stálost, pasivitu a vratnost, evoluční ontologie i v pojetí přírodního bytí zdůrazňuje jeho procesualitu, aktivitu, tvořivost a nevratnost.

Lze tedy zjednodušeně říci, že současnou civilizační krizi chápete jako konflikt naší kultury s přírodou?

Ano, jde o hluboký existenciální konflikt. Z uznání dvou odlišných typů evoluce totiž vyplývá, že všechny předmětné struktury, které dnes na Zemi existují, vytvořila buď

přirozená, nebo kulturní evoluce. Ale tím, že kultura vznikala až na vysoce evolučně uspořádané Zemi, musela být kulturní evoluce od počátku vůči evoluci přirozené nejen onticky tvořivá, ale také onticky bořivá. Byla k jejímu procesu i výsledkům přímo i zprostředkovaně destruktivní.

Můžete být konkrétnější?

Pokusím se to přiblížit příkladem. Všichni víme, že na Zemi platí zákony zachování látky a energie. Proto obě tyto evoluce, tj. oba tyto tvořivé procesy, byť každý jiným způsobem a tempem, pečou z téže „mouky“, z prachu dávných hvězd. Z toho totiž kdysi vznikala naše planeta. Podstata jejich konfliktu tkví tedy v tom, že pro „kulturního pekaře“, který svoji práci započal pozdě, byla už veškerá pomyslná mouka přirozenou evolucí vpečená (vestavěná) do vysoce uspořádaných neživých a živých struktur. Bez tvarové modifikace, bez částečné či úplné destrukce (rozdrcení) přirozených struktur, nelze tedy vyrábět umělé struktury. Bez vykácení stromů v lese nelze získat stavební dříví, bez vytěžení příslušných rud nelze vyrábět kovy, bez těžby kamene, vápence a písku nelze stavět města, dálnice a letiště. Bez ropy dnes nemohou létat letadla a jezdit automobily. Jsou to jakoby banální pravdy, ale kdo je dnes jako pravdy uznává, koho zajímá fakt, že mnohé přírodní zdroje jsou neobnovitelné, že lidská práce je konstruktivní i destruktivní současně? Uvědomují si dnes lidé, kteří volají po dalším fyzickém růstu kultury, že každý takový růst nutně předpokládá i zničení toho, co jsme nevytvořili a na čem jako živé bytosti (sourode s přírodou svým zdravím i životem) závisíme? Uvědomují si ekonomové že vytěžené a zničené přírodní struktury už nikdy neobnoví ani kultura, ani příroda?

Jakou roli v tomto konfliktu hraje lidská práce a technika?

I když je technika i lidská práce mým oblíbeným tématem, na takovou komplexní otázku se špatně odpovídá. Techniku považuji za aktivní složku společenské materiální kultury a chápu ji velmi široce. Je to způsob, či přesněji postup, algoritmus (zpředmětněný převážně přírodou nebo kulturou), jímž člověk (kultura) využívá a ovládá dílčí přírodní struktury, systémy a síly pro své vlastní účely. Není přitom důležité, zda jde o systémy a síly převážně živé či neživé, přirozené či umělé, nacházející se vně či uvnitř člověka. Technikou je např. lidská práce holýma rukama i práce s nástrojem, výrobní linka strojírenské továrny, obdělávání půdy zvířecí silou nebo traktorem, pěstování obilí i kvašení piva. Technikou však může být i „spotřební předmět“ – osobní automobil, počítač, mobilní telefon atp. A již z toho širokého pojetí techniky vyplývá, co by mohla promyšlená redukce a ekologizace techniky znamenat pro zmírnění nynějšího konfliktu kultury s přírodou.

Pokud jde o lidskou práci, pak připomenu, že nejen pustošení přírody protipřírodní kulturou, ale i dramatický úbytek hospodářské potřeby živé lidské práce dnes spojeným účinkem prohlubují krizi. Vidíme, že kultura, která vsadila na ekonomicky výhodné nahrazování produktivní práce technikou, je neslučitelná s plnou zaměstnaností. Potřeba produktivní práce pro člověka je přitom biologicky zakotvená, zdá se, že je funkční náhradou fyzické námahy našich předků při obstarávání potravy a udržování života ve volné přírodě. Dnes sice už práce nezajišťuje jen fungování hospodářských procesů, tj. nejde již primárně o zemědělskou, řemeslnou a průmyslovou práci produktivní. Stále více jde o neproduktivní práci kulturně podpůrnou a správní, kterou si vynucuje reprodukce umělého kulturního systému. A tento typ převážně byrokratické práce vyžaduje stále více lidí, ochotných prodávat své síly modernímu leviatanu – kapitalistické predátorské kultuře. Omezená nabídka produktivní i kulturně obslužné práce pak jednu část populace zbavuje pracovní seberealizace a hromadí v ní potenciál společenské křivdy a destruktivity, a druhou část vystavuje tlaku enormní psychické zátěže. Obě tyto části jsou však obětí dnešní protipřírodní ekonomické prosperity.

Je v silách lidstva opustit antropocentrické chápání sebe sama, změnit svůj převážně kořistnický vztah k přírodě a jakou roli v tom sehrává globalizace?

Zatím stále věřím, že tento vztah není jen součástí naší biologické přirozenosti, a že jej proto změnit můžeme. O co tuto důvěru opírám? Řadu let hájím názor, že nynější kultura je protipřírodní, že vznikala útočnou adaptivní strategií našeho biologického druhu. Teprve v poslední době jsem lépe pochopil, že tato strategie nevyrostla přímo z lidského genomu (z naší přirozenosti), že má také svůj vlastní duchovní základ, který už není produktem přirozené evoluce. Produktem přirozené biotické evoluce je pouze lidský genom, v němž duchovní základ kultury koření. Nepřírodní kulturní bytí, které na vysoce přirozeně uspořádané Zemi vzniká destrukcí a přeformováním bytí přírodního, vzniká totiž podle informace, kterou lidský genom neobsahuje. Tato nová konstitutivní informace se vytváří až spolu s evolucí kultury. Jde o informaci, pro kterou se vžil název duchovní kultura. A duchovní kultura je i se svým skrytým protipřírodním nastavením produktem kulturní evoluce podobně, jako je přirozená informace se svým biotickým nastavením produktem evoluce přirozené. Proto nám s kritikou a překonáváním skrytého duchovního paradigmatu kultury příroda nepomůže. Příroda může za naši biologickou jedinečnost, za naši konzervativní přirozenost, ale ne za predátorské duchovní paradigma. To se formovalo až v kultuře, tvrdým bojem o přežití v historické selekci dílčích kultur. Příroda proto zůstává jen onou fascinující tvořivou aktivitou, která nás spolu s jinými tvory zrodila a jíž vděčíme za vše přírodní i lidské. Závisíme na zdravé

nezamořené Zemi každým nadechnutím, každým douškem vody, každým soustem. Zemi proto musíme teoreticky i hodnotově rehabilitovat, znovu ji učinit posvátnou, vrátit se k jejímu téměř pohanskému uctívání. Naši přirozenou víru v nadpřirozená jsoucna bychom měli znovu obrátit k jsoucnům přirozeným, k subjektivitě Země, jež omezenou lidskou i podnikatelskou subjektivitu přesahuje, a kterou proto nemáme právo brát do vlastních rukou.

Objektivní proces globalizace nynější protipřírodní kultury nám paradoxně může pomoci překonat dnešní krizi. Dokud jsme totiž globální protipřírodní kulturu nevytvořili, nic určitého jsme o jejím predátorském duchovním základu jsme nevěděli. Až nyní vidíme, že naše duchovní kultura není tak ušlechtilá a vznešená, jak se nám zdálo. Takže možná až všeobecná chudoba a bída v zemích dříve bohatých napomůže rozšíření pravdivého obrazu o současné krizové situaci. Mohli bychom konečně pochopit obludnost dnešní závislosti kultury na fosilních palivech, na těžbě ze stále méně dostupných ložisek surovin a paliv, rozpoznat krátkozrakost záboru půdy na komunikace a stavby. A snad přitom konečně rozpoznáme i to, že kultury by měly znovu žít regionálně, z recentní biomasy, ze slunečního záření, z tradiční lidské práce.

Mezinárodní úsilí o to, aby bylo zastaveno ničení životního prostředí, prakticky ztroskotalo. Jaké to bude mít bezprostředně důsledky?

Jako filosof mohu o bezprostředních důsledcích jen spekulovat. Nacházíme se za ropným a surovinovým zlomem. Můžeme očekávat vojenské konflikty o zbylé zásoby snadno dostupných surovin, paliv a pitné vody. O vzdálenějších dopadech mohu paradoxně mluvit s větší jistotou. Tvrdím, že nynější rozsah spotřební technické civilizace dlouhodobě neudržíme. I kdybychom zcela zastavili další fyzický růst kultury, nebudeme s to již dříve vytvořenou materiální kulturu a technosféru reprodukovat. Záměrně pominu dálnice, velká města, přístavy a letiště a omezím se jen na technosféru. Jak v etapě nedostatku surovin a paliv zajistit např. obnovu miliard a stamilionů kusů bílé bytové techniky (praček, myček nádobí, chladniček atp.), počítačů, televizorů a automobilů. Jde také o statisíce lodí, vlaků a letadel, o bezpočet gigantických průmyslových závodů, o stovky atomových elektráren atp. Toto nebezpečí z rostoucích látkových a energetických nároků údržby a obnovy planetární technosféry a materiální kultury mnozí nevnímáme proto, že naše kultura je relativně mladá. Technická spotřební kultura dorostla do nynější podoby zejména v minulém století. I když od svého vzniku spojitě podléhá entropizaci (přirozenému rozpadu), ztráta její funkčnosti může být zlomovou záležitostí. Kdykoli procházím kolem rozkopaných ulic, všímám si, jaké kabely, vodovodní a kanalizační potrubí, rozvody plynu atp. jsou ukryty před našima očima pod povrchem země. Registruji, že celé měsíce i roky trvá oprava příslušné ulice. Za padesát

sto let by to mohla být běžná součást obrazu většiny dnešních měst. Má smysl budovat něco tak gigantického a rozsáhlého, co se samovolně po jistém čase bude nutně hroutit?

Reálný socialismus se choval k přírodě a životnímu prostředí dost bezohledně, současný kapitalismus na tom není o mnoho lépe. Je klíčem k řešení nějaká zásadní změna sociálně ekonomické formace?

Ano, to je velmi důležitá otázka. Oba zmiňované systémy i přes různou míru osobní svobody a životní úrovně občanů v podstatě soutěžily v tempu růstu, ve vědeckém a technickém pokroku, v produktivitě práce. Soutěžily o prvenství v rabování přírody. Vyhrál systém s vyšší účinností výrobních sil, s vyšší úrovní osobní svobody, podnikání i konzumu. Na první pohled se zdálo, že reálný socialismus se o životní prostředí nestaral. Neexistovalo ministerstvo životního prostředí, živořilo ekologické hnutí, nevycházely ekologické časopisy. To se spolu s nástupem liberálně tržní společnosti změnilo. Po institucionální stránce je nyní vše ve zdánlivém pořádku. Pustošení přírody však pokračuje s daleko větší intenzitou. Je to dáno abiotickým spotřebním charakterem nynější kultury, platností skrytého predátorského paradigmatu. Řeknu to raději jinak. Před přibližně jedním stoletím, tj. ještě v době platnosti „železného zákona mzdového“, byla nízká osobní spotřeba lidí, jejich všeobecná chudoba, podmínkou rychlého rozvoje kapitalistické ekonomiky. O sto let později se analogickou podmínkou rozvoje ekonomiky stala vysoká konečná osobní spotřeba. Co se vlastně stalo? Kapitalismus, který v devatenáctém století vykořisťoval hlavně dělníky, tj. obnovitelné přírodní síly člověka, začal vykořisťovat hlavně neobnovitelné přírodní síly Země.

S minimem živé práce tak dochází ke zneužívání přírodních sil Země privátním účelům, k vytváření zisku za cenu pustošení přírody. Vždyť předmětem konečné osobní spotřeby se vedle potravin a obyčejných věcí k životu stala i energeticky a materiálově náročná technika. Na každé dva obyvatele připadá dnes v technicky rozvinutých zemích jeden osobní automobil. Ten má motor o výkonu kolem stovky koňských sil, váží přibližně tunu, spotřebuje 5-10 litrů paliva na sto kilometrů, vydrží v provozu asi deset let. A reklama na automobily a ostatní zboží a spotřební techniku je dnes po celém světě tak masivní, že náklady na ni se podle některých odhadů řadí hned za náklady na zbrojení. Jak můžete za takových podmínek chránit životní prostředí? Zastavením výroby aut či výstavby dálnic? Zákazem pěstování kaučukovníků na místě bývalých tropických pralesů? Rozebíráním vraků a pokusem o důslednou recyklaci, která je ovšem neefektivní a plném rozsahu nemožná?

To, co naši příští generace čeká, nebude jen změna politického režimu. Musí to být hlubší, a proto dobře teoreticky připravená změna predátorského duchovního paradigmatu

kultury na paradigma biofilní. A právě v tom vidím nezastupitelnou roli filosofické ontologie a reformovaných společenských věd.

Prof. PhDr. Josef Šmajs (74)

Vystudoval strojní inženýrství na Vojenské akademii v Brně (1969) a filozofii na Filozofické fakultě MU (1972). V roce 1986 byl jmenován docentem filozofie, před dvaceti lety se habilitoval prací „Evoluční ontologie“ a v roce 1997 byl jmenován profesorem filozofie na Masarykově univerzitě v Brně.

Zabývá se zejména filozofickými otázkami civilizační krize, kterou chápe jako konflikt kultury s přírodou. Vytvořil originální filozofickou koncepci evoluční ontologie, je autorem mnoha knih s ontologickou a ekologickou tematikou, které jsou překládány i do jiných jazyků. Pro světovou americkou encyklopedii Encyclopedia of Anthropology (2006) zpracoval hesla Culture, Nature, Technology a Environmental Philosophy. Spolu s Ivanem Klímou a Václavem Cilkem vydal roku 2010 apelativní text k povaze nynější civilizační a ekologické krize s názvem Tři hlasy. V roce 2012 mu spolu s Bohuslavem Binkou a Ivo Rolným vyšla kniha Etika, ekonomika, příroda. V tisku má obsáhlou publikaci Evoluční ontologie kultury a problém podnikání.